

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องคือ แนวคิดในด้านวิวัฒนาการเมือง แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแออัด แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลามและวิถีชีวิตของชาวไทยมุสลิม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปเป็นกรอบแนวทางในการศึกษาให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมของชาวไทยมุสลิมที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัด

2.1 แนวคิดในด้านวิวัฒนาการเมือง

แนวคิดในด้านการวิวัฒนาการเมือง มีการเสนอว่าเมืองนับเป็นวิวัฒนาการด้านการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ จากการก่อรูปเป็นชุมชนและเติบโตขึ้นเป็นลำดับ จนสามารถเห็นความแตกต่างได้ชัดเจนระหว่างพื้นที่ที่เป็นชุมชนเมืองกับพื้นที่ที่เป็นชนบท การก่อรูปเมืองเป็นการรวมกลุ่มของลักษณะกิจกรรมและสิ่งก่อสร้างต่างๆในชุมชน ซึ่งมนุษย์สร้างขึ้นประกอบกันเข้าเป็นรูปเป็นร่างชุมชน เกิดเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับกิจกรรมประเภทต่างๆ (นิธิพร มีสาภ, 2543 : 7) ปัจจัยที่ก่อเป็นรูปของเมือง ได้แก่

- 1) ลักษณะภูมิประเทศ
- 2) ประชากร
- 3) ลักษณะของกิจกรรม
- 4) ระบบการคมนาคมขนส่ง
- 5) สัญลักษณ์ของชุมชน
- 6) หน้าที่ของชุมชน

จากปัจจัยต่าง ๆ ที่กล่าวมา ก่อให้เกิดการก่อตั้งเป็นเมือง โดยมีภูมิประเทศที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐาน คือ เป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำและภูเขาเป็นแนวป้องกันทางธรรมชาติ จึงเกิดการอพยพโยกย้ายของประชากรจากที่ต่างๆ มาอาศัยรวมกันเป็นชุมชน โดยมีจุดรวมอยู่ที่สัญลักษณ์ของชุมชน นิยมการก่อสร้างด้วยวัสดุถาวร การรวมตัวของชุมชนต่างๆ มีการติดต่อโดยการคมนาคม ก่อให้เกิดบทบาทและหน้าที่เฉพาะของเมืองส่งผลต่อรูปแบบทางผังเมืองของเมือง ที่มีการผสมผสานของการสัญจร ที่เว้นว่างและกลุ่มอาคารก่อให้เกิดความแตกต่างของรูปแบบ (Pattern) ความละเอียดอ่อน (Grain) ลักษณะผิว (Texture) ของเมือง ทำให้เมืองมีเอกลักษณ์เฉพาะจากองค์ประกอบของสารูป (Image) ดังนี้ (Lynch, 1960)

- 1) เส้นทาง (Path) หมายถึง ช่องทางสัญจร เส้นทางติดต่อของชุมชน หรือ แนวทางสำหรับเคลื่อนที่ภายในเมือง ได้แก่ ถนน ตรอก ซอย ทางเท้า ทางรถไฟ ทางน้ำ ส่วนมากเป็นสาธารณะ เส้นทางนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญสามารถจะแสดงให้เห็นถึงสภาพและภูมิทัศน์ของเมืองได้ หรือเป็นช่องทางหรือมุมมองให้เห็นภูมิทัศน์เมือง
  - 2) ขอบเขต (Edge) หมายถึง องค์ประกอบเชิงเส้น ที่เป็นขอบเขตของสิ่งสองสิ่งที่อยู่ติดกัน ซึ่งอาจเป็นการแบ่งแยกจากกัน หรือเป็นการเชื่อมต่อกันได้ เช่น ชายฝั่งทะเล กำแพงเมืองทำให้การแบ่งบริเวณของเมืองปรากฏชัดในแง่จุดเริ่มต้นหรือจุดสุดท้าย
  - 3) ย่าน (District) หมายถึง ย่านหรือส่วนของเมืองที่สามารถรับรู้ได้ว่าเป็นบริเวณเดียวกัน มีลักษณะคล้ายคลึงกัน อาจด้วยลักษณะพฤติกรรมหรือภูมิประเทศ เป็นต้น ช่วยให้เราเข้าถึงปัญหาที่คล้ายคลึงกัน หรือลักษณะกลุ่มที่เด่นชัดและทราบตำแหน่งของพื้นที่นั้น
  - 4) ที่รวมกิจกรรม (Node) หมายถึง แหล่งรวมของสิ่งต่างๆ บริเวณที่เป็นชุมชนจุดศูนย์กลาง หรือจุดอ้างอิง ที่เป็นที่ยรวมของกิจกรรม ได้แก่ สีแยก หัวถนน จัตุรัส มักจะมีลักษณะพิเศษที่อำนวยความสะดวกให้ความหนาแน่นมาก เช่น หัวมุมถนน สถานีขนส่ง ร้านขายของชำ มักเกิดความเคลื่อนไหว ความคึกคัก และเป็นจุดที่ต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษ
  - 5) ที่หมายตา (Landmark) คือ สิ่งที่มีมองเห็นความแตกต่างได้เด่นชัด จากสิ่งแวดล้อมใช้เป็นจุดอ้างอิงของชุมชนในการรับรู้และจดจำได้ เป็นจุดเด่นของชุมชนส่วนมาก เป็นที่ยรวมกิจกรรมด้วยแบ่งเป็น 2 ชนิด คือ
    - 5.1) ที่หมายตาระยะไกล (Distance Landmark) เป็นจุดสังเกตและอ้างอิงได้จากระยะไกล มักมีขนาดใหญ่หรือเด่นเป็นพิเศษ เช่น ภูเขา หอคอย ตึกระฟ้า เจดีย์ เป็นจุดอ้างอิงได้สำหรับคนไม่ได้อยู่ประจำสิ่งนั้น เหมาะสำหรับผู้เดินทางมาเยือน
    - 5.2) ที่หมายตาระยะใกล้ (Local Landmark) เป็นเครื่องสังเกตสำหรับคนในบริเวณนั้นๆ
- องค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เมืองมีความชัดเจน (Legibility) ทำให้เกิดความประทับใจแก่ผู้พบเห็นและสามารถรู้ตำแหน่งหรือทิศทาง (Orientation) และเข้าใจกายภาพของเมือง

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนแออัด

2.2.1 ความหมายชุมชนแออัด

ชุมชนแออัดเป็นศัพท์ที่ถูกกำหนดขึ้นเพื่อใช้แทนคำว่า "แหล่งเสื่อมโทรม" หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า "สลัม" มาจากคำภาษาอังกฤษคือ slum หรือคำว่า crowded community ในราวปี พ.ศ.

2503 ได้มีการให้คำนิยามจำกัดความของสลัมว่า เป็น “บริเวณวิบัติ” “บริเวณเสื่อมโทรม” “แหล่งอพายมุข” “แหล่งทรุดโทรมและแหล่งเสื่อมโทรม” (โสภณ พรโชคชัย, 2528 : 1)

ต่อมามีการเปลี่ยนคำเรียกสลัมหรือแหล่งเสื่อมโทรม เป็นคำว่า “ชุมชนแออัด” โดยการอนุมัติจากคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2525 ทั้งนี้เนื่องจากคำดังกล่าวคือ สลัมและแหล่งเสื่อมโทรม คำว่า “สลัม” ให้ความหมายในเชิงต่ำต้อยผู้อยู่อาศัยรู้สึกตนเป็นคนชั้นล่าง ส่อถึงช่องว่างทางสังคม อันอาจก่อผลในทางลบได้

การเคหะแห่งชาติ (2534:2) ได้ให้ความหมายของชุมชนแออัดไว้ว่า บริเวณพื้นที่ที่มีสภาพไม่ถูกสุขลักษณะมีน้ำขัง อับชื้นหรือสกปรก มีอาคารและผู้อยู่อาศัยอยู่อย่างแออัด อันอาจเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย ความปลอดภัย หรือเป็นแหล่งที่อาจก่อให้เกิดการกระทำที่ขัดต่อกฎหมายหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน ทั้งนี้จำนวนอาคารที่อยู่อาศัยในชุมชน อย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่า 30 หลังคาเรือนต่อพื้นที่หนึ่งไร่ ไม่ว่าจะอยู่ในบริเวณที่ดินของเจ้าของที่ดินรายเดียวกันหรือไม่ก็ตาม

กระทรวงมหาดไทย (2542) ชุมชนแออัดหมายถึง สภาพของย่านเคหะสถาน หรือบริเวณที่พักอาศัยในเมืองที่ประกอบด้วย อาคารเก่าแก่ทรุดโทรม หรือบริเวณที่สกปรก ประชากรอยู่กันอย่างแออัด ผิดสุขลักษณะต่ำกว่ามาตรฐานที่สมควร ทำให้การดำเนินชีวิตความเป็นอยู่แบบครอบครัวตามปกติ วิสัยมนุษย์ไม่อาจดำเนินไปได้ เพราะไม่มีความปลอดภัยสุขอนามัย

หนังสือ Encyclopedia Britanica ให้ความหมายชุมชนแออัดว่า ที่อยู่อาศัยที่ไม่มีที่ว่าง ชำรุดทรุดโทรม ขาดบริเวณที่ถูกต้องตามหลักอนามัย หรืออยู่อาศัยกันอย่างยัดเยียด อันทำให้ไม่อาจใช้เป็นที่อยู่อาศัยเพื่อดำเนินชีวิตครอบครัวให้มีความสุขกาย สบายใจได้

จากความหมายของชุมชนแออัดจากแหล่งต่างๆ พอจะสรุปความหมายของชุมชนแออัดได้ว่า หมายถึง “บริเวณที่มีความแออัดของผู้อยู่อาศัย อาคารสิ่งปลูกสร้าง มีสภาพบ้านเรือนทรุดโทรม สภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม อาจก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพ อนามัย และความปลอดภัยของผู้อยู่อาศัย ตลอดจนเป็นบริเวณที่อาจก่อให้เกิดการกระทำที่ขัดต่อศีลธรรมอันดีของประชาชน” สำหรับในงานวิจัยครั้งนี้จะเน้นศึกษา ในชุมชนแออัดไทยมุสลิม ซึ่งหมายถึง ชุมชนแออัดที่มีชาวไทยผู้นับถือศาสนาอิสลาม อาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่น

2.2.2 การพิจารณาลักษณะของชุมชนแออัด

โสภณ พรโชคชัย (2528 : 3) ได้ให้เกณฑ์ในการพิจารณาชุมชนแออัดดังนี้

1.)ที่ตั้งอาคาร

— แออัดหนาแน่น 15 หลังคาเรือนไร่

– สืบสนไม่เป็นระเบียบ

2.)สภาพอาคาร

– ทรวดโถม ขนาดการดูแลรักษา มีการต่อเติมไม่เป็นระเบียบ

– ไม่ได้สร้างตามแบบแผน ผิดจากบ้านทั่วไป ใช้วัสดุเก่าผิดประเภท

3.)สภาพแวดล้อม

– ทางเดินเท้าที่ไม่เหมาะสม

– การระบายน้ำไม่เหมาะสมหรือไม่ได้มาตรฐาน

– ขนาดที่ว่างสาธารณะ

– การถ่ายเทอากาศไม่ดี

– ขาดระบบการกำจัดขยะ

– ขาดระบบไฟฟ้า – ประปา

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร (2536:186) ได้พิจารณาชุมชนแออัด ว่าเกิดจากองค์ประกอบสำคัญ 3 ด้าน คือ ด้านกายภาพ ด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ด้านกายภาพ ชุมชนแออัดเป็นเขตที่อยู่อาศัยที่มีความหนาแน่นสูง อาคารสร้างด้วยวัสดุก่อสร้างที่มีราคาถูกหาง่าย ตัวอาคารสร้างขึ้นอย่างง่าย ด้วยไม้ สังกะสี หรือกระดาดแข็ง ในสภาพที่เรียกว่าหลังคาประชิดกัน ขาดระบบสาธารณูปโภค โดยเฉพาะถนนเข้าสู่บริเวณและภายในบริเวณ ซึ่งจะใช้ไม้กระดานแคบๆ ปูยกพื้นเป็นทางเดิน เบื้องล่างมีน้ำขัง และไม่ถ่ายเท เพราะบริเวณเดิมจะเป็นที่ลุ่มน้ำขัง ไม่ได้ปรับปรุงบริเวณก่อนสร้างอาคารที่อยู่อาศัย

ด้านสังคม ชุมชนแออัดมักเป็นจุดรวมของผู้อยู่อาศัยที่ย้ายถิ่นมาจากถิ่นเดิมเดียวกัน เป็นสมาชิกครอบครัวเดียวกันที่ขยายออกไป มักจะสร้างที่พักจากการเช่าที่ของเจ้าของเดิม จากการเช่าที่ดินที่ว่างอันเป็นที่สาธารณะหรือที่ว่างของทางราชการที่ขาดการดูแล ในกรณีนี้เช่าที่อยู่ ค่าเช่าจะขึ้นอยู่กับทำเลและการเข้าถึง

ด้านเศรษฐกิจ ชุมชนแออัดมักจะเป็นครอบครัวที่มีรายได้น้อย เนื่องมาจากการย้ายถิ่นเข้ามาหางานทำ แต่ขาดประสบการณ์ และความรู้ในการทำงานด้านต่างๆ เป็นแรงงานที่ขาดความชำนาญ มีรายได้ไม่แน่นอนหรือไม่ก็ว่างงาน แต่มีความจำเป็นต้องต่อสู้กับการอยู่รอด จึงต้องทนอาศัยอยู่ในสภาพดังกล่าวแทนที่จะหวนกลับไปอยู่ที่เดิม

2.2.3 สาเหตุของการเกิดชุมชนแออัด

การเคหะแห่งชาติ (2534:8) ได้กล่าวว่าสาเหตุมูลฐานของการเกิดชุมชนแออัดนั้น เนื่องจากมนุษย์จำเป็นต้องมีที่อยู่ แต่เมื่อไม่มีรายได้พอที่จะอยู่อย่างมีมาตรฐาน ก็จำเป็นต้องหาที่อยู่อาศัยพอให้อยู่รอดไปได้ และในบางชุมชนที่เคยมีสภาพดีก็กลับเสื่อมโทรมลงเนื่องจากขาดบริการที่เพียงพอจากรัฐ และเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น แต่เนื้อที่ในการอยู่อาศัยไม่เพิ่มตาม ก็เกิดความแออัดและสภาพแวดล้อมเลวร้ายตามมา กล่าวโดยสรุป การเกิดชุมชนแออัดเกิดจาก การเพิ่มขึ้นของประชากร ซึ่งเกิดจากการเกิดใหม่ (Population Growth) และจากการอพยพเข้าสู่เมือง (Migration) และการละเลยของเจ้าของที่ดิน ทั้งในที่ดินของรัฐและเอกชน

ดารณี ถวิลพิพัฒน์กุล (2544:44) การเกิดขึ้นของชุมชนแออัด เป็นผลมาจากการมีกระบวนการเป็นเมืองเกินระดับ (Over – urbanization) ซึ่งกระบวนการเป็นเมืองเกินระดับ หมายถึง การที่มีประชากรของประเทศอยู่ในเมืองมากเกินกว่าที่ระดับของการพัฒนาเศรษฐกิจจะรองรับได้

โสภณ พรโชคชัย (2528:18) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่เอื้อต่อการเกิดชุมชนแออัดดังนี้

1.)การอพยพ โดยเฉพาะการอพยพเข้ามาหางานทำของผู้มีรายได้น้อยในชนบท ซึ่งหากได้รับการจัดระเบียบที่อยู่อาศัยอย่างเหมาะสมก็อาจไม่เกิดเป็นชุมชนแออัดขึ้นได้

2.)ความสามารถที่จำกัดในการจัดหาที่อยู่อาศัย (Low affordability) ผู้คนที่อพยพมาจากชนบท มีฐานะยากจนเป็นส่วนใหญ่ ทำให้พวกเขาเช่าอยู่อาศัยบนที่ดิน หรือบ้านราคาถูก หรือในรูปแบบต่ำกว่ามาตรฐาน เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นก็กลายเป็นชุมชนแออัดไปในที่สุด

3.)ปัจจัยด้านที่ดิน สำหรับผู้มีรายได้น้อย หากต้องการเป็นเจ้าของที่ดินย่อมเป็นไปได้ยาก ทางหนึ่ง คือ การเช่าที่ดินเพื่อปลูกบ้านเป็นที่อยู่อาศัย

4.)ปัจจัยด้านกฎหมาย ขาดการปฏิบัติทางกฎหมายในการควบคุมการครอบครองที่ดิน การจัดแบ่งแปลงที่ดินเพื่อให้เช่า ไม่มีการควบคุมอย่างทั่วถึงในวิธีการจัดสรร นอกจากนี้ขาดการควบคุมด้านมาตรฐานสิ่งก่อสร้าง และยังไม่มีการทางกฎหมายในการตรวจสอบการซ่อมบำรุงรักษาที่อยู่อาศัยให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม

2.2.4 ประเภทของชุมชนแออัด

ฝ่ายปรับปรุงชุมชนแออัด การเคหะแห่งชาติ ได้แบ่งประเภทการปรับปรุงชุมชนแออัดตามลักษณะการตั้งถิ่นฐานได้เป็น 4 ประเภทคือ

1.)ชุมชนดั้งเดิม หมายถึง ชุมชนเก่าที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานแล้ว ตั้งแต่ก่อนหรือพร้อมกับเมืองที่พัฒนาขึ้น การเคหะแห่งชาติถือเอาชุมชนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 15 ปี เป็นชุมชนแออัดที่อยู่ในประเภทนี้

2.)ชุมชนใหม่ หมายถึง ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ที่มีอายุการตั้งชุมชนต่ำกว่า 15 ปี และเป็นชุมชนที่มีการจัดตั้งโดยไม่มีระเบียบ และมีความเสื่อมโทรมหรือมีแนวโน้มที่จะมีความเสื่อมโทรมในอนาคต

3.)ชุมชนประเภทบุกรุก หมายถึง ชุมชนที่ผู้อยู่อาศัยเข้าไปครอบครองปลูกสร้างอาคาร โดยไม่ได้รับคำยินยอมหรือการรับรู้ใดๆ จากเจ้าของที่ดิน หรืออยู่ระหว่างการไล่ที่จากเจ้าของที่ดิน หรือชุมชนที่เข้าไปตั้งอยู่ในบริเวณสาธารณประโยชน์ เช่น ชุมชนริมคลอง ชุมชนที่เรียบริมทางรถไฟ เป็นต้น

4.)ชุมชนที่จะตั้งหรือล้าง หมายถึง ชุมชนที่ถูกกำหนดว่าจะตั้งหรือล้างหรือมีแนวโน้มที่จะพัฒนาเป็นอย่างอื่น เช่น ชุมชนที่อยู่ในเส้นทางของแผนการสร้างทางหลวง หรือจะเวนคืนเพื่อไปใช้ทำสาธารณประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง

2.2.5 วิธีการปรับปรุงชุมชนแออัด

อคิน รพีพัฒน์ (2525) ได้เสนอแนวทางการปรับปรุงชุมชนแออัดไว้ดังนี้ คือ

1.)การย้ายคนออกจากชุมชน การโยกย้ายคนออกจากชุมชนแออัดไปอยู่ที่อื่นจะมีผลกระทบต่อโอกาสในการทำงานและรายได้ ดังนั้นก่อนจะทำการโยกย้ายคนออกจากชุมชนแออัดให้ไปอยู่ที่อื่นจึงจำเป็นต้องศึกษาถึงอาชีพการทำงานของผู้อยู่อาศัย และบริการอื่นๆที่ต้องมีการเตรียมไว้

2.)การสร้างอาคารสงเคราะห์แบบแฟลต วิธีการสร้างอาคารสงเคราะห์แบบแฟลต มีทั้งการสร้างในห้องที่อื่นห่างจากชุมชนแออัดและสร้างภายในชุมชนแออัด แต่ผู้อยู่อาศัยไม่อยากจะอยู่ในอาคารสงเคราะห์แบบแฟลตในกรณีนี้ที่สร้างในห้องที่อื่นห่างจากชุมชนเดิม เนื่องจากไกลจากสถานที่ทำงาน แหล่งทำมาหากิน หรือแม้การสร้างอาคารสงเคราะห์แบบแฟลตภายในชุมชนแออัดตั้งอยู่หรือบริเวณใกล้เคียงผู้อยู่อาศัยก็ไม่อยากเข้าไปอยู่ เนื่องจากเหตุผลหลายประการ อาทิ การค้าขายของเล็กๆน้อยๆหน้าบ้านไม่ได้ ปัญหาค่าเช่าแฟลต

3.)การจัดระบบและการสร้างองค์กรชุมชน เป็นกระบวนการศึกษาของผู้อยู่อาศัยในชุมชน ที่จะเรียนรู้ร่วมกันในการก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการปรับปรุงด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม การก่อสร้างองค์กรชุมชนมีการจัดระเบียบชุมชนที่ดี สร้างระบบการควบคุมสังคมที่มีประสิทธิภาพ สร้างความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนที่จะร่วมกันผจญชีวิตในเมือง และแก้ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้

4.)การมีส่วนร่วมของผู้อยู่อาศัยในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนได้แก่ มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา ความต้องการของชุมชน การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและแนวทางแก้ไข เพื่อพิจารณาแนวทางในการดำเนินงานเพื่อแก้ปัญหา ตลอดจนการติดตามผลการปฏิบัติงาน

5.) การปรับปรุงชุมชนแออัดเป็นการพัฒนาสมบูรณ์แบบ หมายถึง การพัฒนาทุกด้านไปด้วยกัน ด้านกายภาพ ด้านการศึกษา ด้านอาชีพ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสุขภาพอนามัย เน้นการประสานงานของหน่วยงานให้บริการต่างๆ การประสานแผนเพื่อการสร้างองค์การชุมชนให้มีความแข็งแกร่งและสามารถปฏิบัติงานในชุมชนได้เป็นอย่างดี

การเคหะแห่งชาติ (2534) เป็นหน่วยงานหนึ่งของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในการแก้ไขปรับปรุงชุมชนแออัด ซึ่งมีวิธีการปรับปรุงชุมชนแออัดหลายรูปแบบ เพื่อความเหมาะสมของแต่ละชุมชนดังต่อไปนี้

1) โครงการจัดหาที่อยู่ใหม่ เป็นโครงการที่ดำเนินการโดยวิธีการย้ายประชาชนในชุมชนแออัดที่ประสบปัญหาความเดือดร้อนด้านที่อยู่อาศัยจากที่ดินเดิมไปยังที่ใหม่ ซึ่งมีวิธีดำเนินการดังนี้

(1.1) การย้ายชุมชนไปอยู่ในที่ใหม่ (Slum Relocation) เป็นการย้ายชุมชนแออัดออกจากพื้นที่เดิมไปอยู่ในที่ดินผืนใหม่ โดยการเคหะแห่งชาติเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาที่อยู่อาศัยใหม่ให้ผู้อยู่อาศัยได้ซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์หรือเช่าในระยะยาว โดยเจ้าของที่ดินได้ประโยชน์จากที่ดินเดิมนั้น ต้องมีส่วนร่วมรับภาระด้วยและการเคหะแห่งชาติจะแบ่งแปลงพัฒนาที่ดินทางด้านสาธารณูปโภค ด้านเศรษฐกิจและสังคม และให้ผู้อยู่อาศัยผ่อนชำระค่าที่ดินและค่าพัฒนาที่ดินให้แก่การเคหะหรือสถาบันการเงินต่อไป

(1.2) การประสานประโยชน์ทางที่ดิน (Land Sharing) เป็นการแบ่งปันที่ดินระหว่างเจ้าของที่ดินกับผู้อยู่อาศัย โดยการเคหะแห่งชาติจะเข้าไปช่วยเหลือจากเจ้าของที่ดินให้แบ่งที่ดินบางส่วนของชุมชนขายให้กับผู้อยู่อาศัยในราคาถูก หรือให้เช่าในระยะยาวเพื่อเจ้าของที่ดินจะได้ใช้ที่ดินส่วนที่ต้องการไปทำประโยชน์ได้ จากนั้นการเคหะแห่งชาติจะนำที่ดินมาจัดผัง แบ่งแปลงให้ผู้อยู่อาศัยได้เช่าเป็นกรรมสิทธิ์หรือเช่าระยะยาว ปรับปรุงสาธารณูปโภค สาธารณูปการ พัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยผู้เช่าจะผ่อนชำระค่าที่ดินกับการเคหะแห่งชาติหรือสถาบันการเงินที่ร่วมในโครงการ

(1.3) การปรับผังและแบ่งแปลงที่ดินในที่เดิม (Slum Reblocking) สำหรับชุมชนที่ต้องการปรับสภาพการใช้ที่ดินของชุมชนใหม่ การเคหะแห่งชาติจะเป็นตัวกลางเพื่อช่วยให้ผู้อยู่อาศัยมีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน โดยการซื้อจากเจ้าของที่ดินหรือเช่าระยะยาว จากนั้นก็ทำการแบ่งแปลงที่ดินและให้กรรมสิทธิ์ผู้อยู่อาศัยได้ครอบครองที่ดินโดยถือหลักไครอยู่ตรงไหนก็อยู่ตรงนั้น หรือขายเพียงบางส่วนและทำการปรับปรุง ระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการให้ดีขึ้น พัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยผู้เช่าจะผ่อนชำระค่าที่ดินกับการเคหะแห่งชาติหรือสถาบันการเงินที่ร่วมในโครงการ

(1.4) การรื้อและสร้างใหม่ในที่เดิม (Reconstruction) เป็นการปรับปรุงสภาพชุมชนที่เสื่อมโทรมโดยการรื้อและพัฒนาที่อยู่อาศัยใหม่ขึ้นในพื้นที่เดิม โดยให้ผู้อยู่อาศัยมีกรรมสิทธิ์ในการเช่าซื้อหรือเช่าระยะยาวต่อไป

2)โครงการปรับปรุงในที่ดินเดิม เป็นการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัยทางด้านกายภาพ เช่น ทางเดินเท้า ทางระบายน้ำ ระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และการปรับปรุงด้านเศรษฐกิจสังคมในชุมชน

3)การปรับปรุงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อต้องการพัฒนาสภาพด้านเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนแออัดให้ดีขึ้น จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนให้เข้ามาร่วมดำเนินการ และการเน้นให้ประชาชนผู้อยู่อาศัยได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ร่วมวางแผนและตัดสินใจในการแก้ไข ปรับปรุงชุมชน กระตุ้นให้ชุมชนมีความรู้สึกมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนของตน จัดให้มีการเลือกคณะกรรมการชุมชนเพื่อเป็นตัวแทนในการพัฒนา

การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เพื่อการเพิ่มรายได้ของผู้อยู่อาศัย ลดปัญหาการว่างงาน จัดให้มีการฝึกอบรมอาชีพ หรือการจัดตั้งสหกรณ์ในชุมชน การจัดหาแหล่งเงินทุนเพื่อให้ผู้สำหรับการลงทุนประกอบอาชีพ ของคนในชุมชนต่อไป

การพัฒนาด้านสังคม ส่งเสริมการศึกษา สุขภาพอนามัย จัดสภาพแวดล้อมรอบชุมชนให้ดีขึ้น เป็นต้น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่

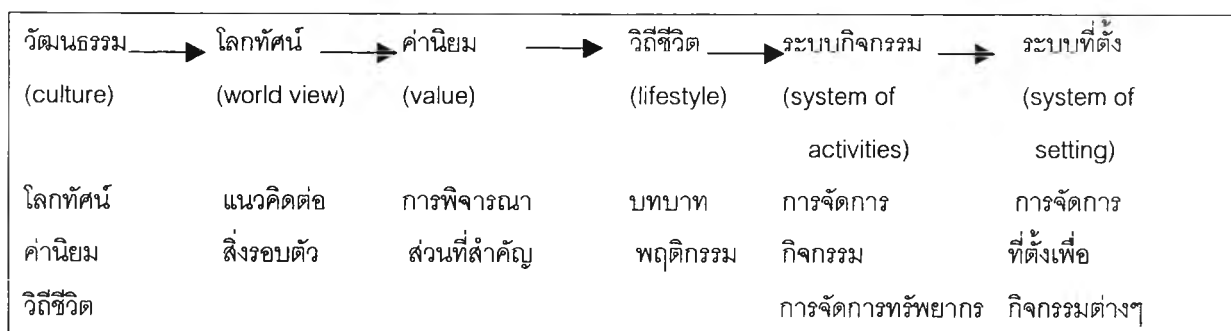
รูปแบบกิจกรรมหรือกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือสังคมนั้น เกิดมากจากการที่คนในชุมชนนั้นมีการปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม ปะทะสังสรรค์ และการเคลื่อนไหวบนพื้นที่ชุมชน โดยมีแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษารูปแบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ ดังนี้

2.3.1 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต การทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่

Amos Rapoport และ Haryadi กล่าวว่า วิถีชีวิต การทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่มีความสัมพันธ์ โดยเริ่มจาก "วัฒนธรรม" ซึ่งเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อความเชื่อสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพเศรษฐกิจและสังคม สิ่งเหล่านี้จะก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่มนุษย์สามารถตีคุณค่า แล้วเลือกเอาคุณค่านั้นมาเป็นค่านิยมการดำเนินชีวิตที่แสดงออกในรูปของกิจกรรม และจะเกิดการใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้ง

แผนภูมิที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต กิจกรรมและการใช้พื้นที่

กิจกรรมทางสังคมที่เกิดขึ้นตามระบบความสัมพันธ์ในชุมชนและเป็นตัวสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตชุมชนนั้นสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลัก คือ

- 1) กิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ (Sacred Activities) หมายถึง กิจกรรมที่เกิดขึ้นจากความเคารพศรัทธา ของมนุษย์
- 2) กิจกรรมทั่วไปที่ไม่เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ (Profane Activities) หมายถึง กิจกรรมอื่นๆที่ไม่ได้เกิดจากความเคารพศรัทธา

2.3.2 ระบบหรือรูปแบบของกิจกรรมและอาณาเขตการครอบครองของมนุษย์

ระบบกิจกรรม (Activity systems) หมายถึง การศึกษาลำดับของกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เพื่อให้เข้าใจถึงการใช้พื้นที่ของแต่ละพื้นที่ (วัลลภ เทอดเกียรติกุล, 2525 :33) ซึ่งระบบกิจกรรมยังขึ้นอยู่กับ สภาพแวดล้อม ลักษณะการเดินทาง โอกาสในการทำกิจกรรม แรงดึงดูดหรือความต้องการทำกิจกรรมของแต่ละบุคคล ลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนครอบครัว นอกจากนี้รูปแบบกิจกรรมที่เกิดขึ้นหลากหลายนั้น มีผลมาจาก ความชอบรสนิยม การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ความเคยชิน นิสัยส่วนตัว หรือฐานะทางการเงินด้วย

Reginald and Robert (1997) กล่าวถึง ระบบกิจกรรมที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ อันเกิดจากการกระทำทั้งในระดับบุคคล (Individual Level) และระดับกลุ่ม (Group Level) เกิดจากองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการคือ

- 1) เวลา (The time of an activity) แบ่งพิจารณาเป็น
  - ช่วงเวลาของการทำกิจกรรม (Duration)
  - เวลาที่ทำกิจกรรม (Time of occurrence)
- 2) พื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรม (The space over which the activity takes place)
- 3) ชนิดของกิจกรรม (The type of activity)

ส่งผลให้เกิดโครงสร้างรูปแบบกิจกรรม (Structure of Activity Patterns) ทั้งในระดับประจำวัน (Daily) สัปดาห์ (Weekly) ฤดูกาล (Seasonal) ประจำปี (Annual) และช่วงชีวิต (Life Cycle)

ระบบกิจกรรมยังขึ้นกับการใช้พื้นที่เพื่อทำกิจกรรม (The activity space) มีอยู่ 3 แบบดังนี้ คือ

(1) การใช้พื้นที่ภายในหรือบริเวณบ้าน (movement within and near the home) เป็นการทำกิจกรรมในชีวิตประจำวัน

(2) การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมประจำ (movement to and from regular activity location) เช่นการเดินทางไปซื้อของ ทำงาน การพบปะสังสรรค์ เป็นต้น

(3) การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมในอีกพื้นที่หนึ่ง (movement in and around the location where those activities occur) เช่น การเดินทางไปยังเมืองอื่นหรือต่างประเทศ เพื่อไปทำงานหรือการท่องเที่ยว เป็นต้น

การใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมยังรวมไปถึงการครอบครองอาณาเขตของมนุษย์ การแบ่งอาณาเขต การครอบครองของมนุษย์ทำได้หลายแบบ อาทิเช่น

1) การใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมและพฤติกรรมเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา

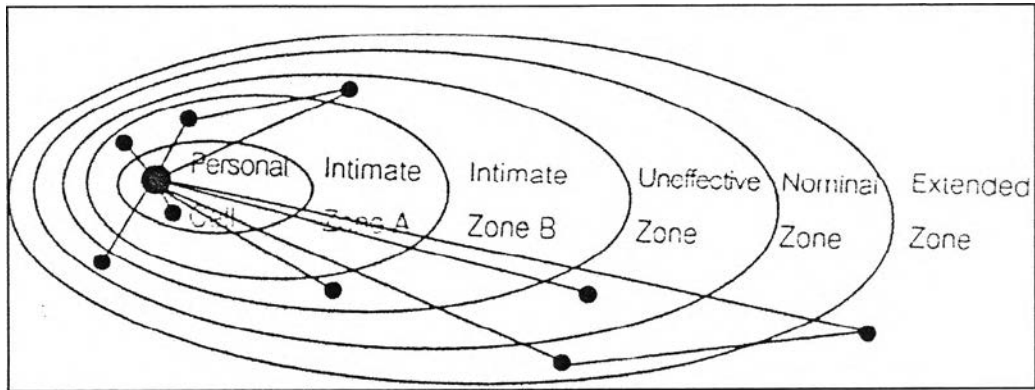
Craven และ Wellman วิถีชีวิตที่แสดงออกผ่านระบบกิจกรรมด้านเศรษฐกิจและสังคม ที่เรียกว่าเครือข่ายทางสังคม (Social Networks) พบว่าแต่ละบุคคลจะมีเครือข่ายทางสังคมส่วนตัวและชุมชนจะมีระบบเครือข่ายซ้อนทับ (A Network of Network) สรุปได้ 2 ลักษณะ คือ

(1) The First Order Zones เกิดจากการรู้จักกันและติดต่อกันโดยตรง แบ่งออกเป็น 6 ระดับ 2 ลักษณะคือ

(1.1) The first three zones (I – III) หมายถึง คนที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด จนเกิดเป็นความคุ้นเคยและความรัก เช่น คนในครอบครัว ญาติ หรือเพื่อนสนิท เป็นต้น

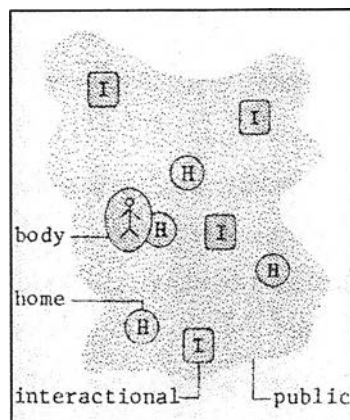
(1.2) The next three zones (IV – VI) หมายถึง คนที่มีความสัมพันธ์แบบผิวเผิน เช่น คนรู้จัก เพื่อนร่วมงาน เป็นต้น

(2) The Second Order Zones เกิดจากคนที่ไม่ได้รู้จักกันโดยตรงแต่มีการติดต่อกันจากคนที่รู้จักในระดับแรก (The first order zones) หรือกล่าวได้ว่าเป็นการซ้อนทับของเครือข่ายส่วนบุคคล (A network of overlapping personal networks)

ภาพที่ 2.2 ระบบเครือข่ายซ้อนทับ (A Network of Network)

Lyman และ Scott แบ่งอาณาเขตครอบครองเป็น 4 ระดับ คือ ร่างกาย (Body) การกระทำต่อกัน (Interaction) บ้านหรือถิ่นที่อยู่อาศัย (Home) และสาธารณะ (Public)

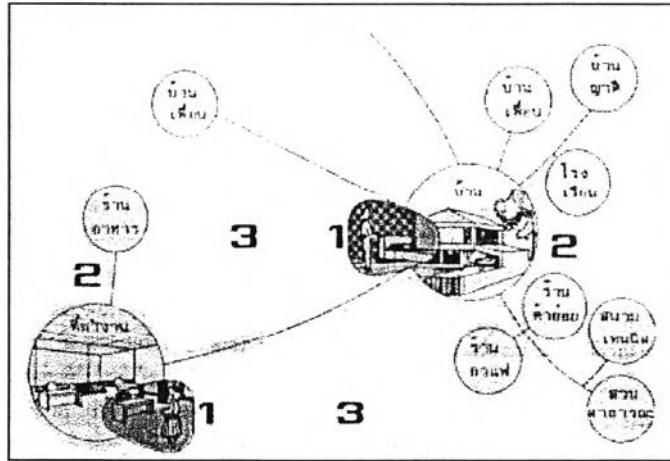
ภาพที่ 2.3 แนวความคิดของ Lyman และ Scott

2) การใช้ความใกล้ชิดและความถี่ของการใช้พื้นที่เป็นเกณฑ์

วิมลสิทธิ์ หรยางกูร (2535:212) แบ่งอาณาเขตการครอบครองของมนุษย์เป็น 3 ระดับคือ

- (1) อาณาเขตที่วางเว้นส่วนบุคคล ได้แก่ อาณาเขตรอบตัวบุคคล
- (2) อาณาเขตส่วนบุคคล อาณาเขตกึ่งส่วนบุคคลและอาณาเขตอื่นๆ ที่ใช้เป็นประจำและเป็นส่วนต่อเนื่องจากที่วางเว้นส่วนบุคคล มีขอบเขตที่ชัดเจน และการยึดครองเป็นไปในลักษณะค่อนข้างถาวรหรือค่อนข้างสม่ำเสมอ

(3) อาณาเขตสาธารณะทั่วไป และอาณาเขตส่วนบุคคลอื่นๆ ที่ไม่ได้ใช้เป็นประจำและไม่มี ความคุ้นเคยเป็นอาณาเขตที่ไม่มีขอบเขตชัดเจน

ภาพที่ 2.4 อาณาเขตการครอบครองของมนุษย์

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลามและวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิม

ในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม มีศัพท์สำคัญที่ควรทราบดังนี้

อิสลาม	แปลว่า สันติ การนอบน้อมมอบตนต่อพระผู้เป็นเจ้า อัลลอฮ์ อย่างสิ้นเชิง
อัลลอฮ์	พระนามวิสามัญของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาอิสลาม
มุสลิม	คือ คำนามที่ใช้เรียกชื่อผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นของมนุษยชาติ มีทั้งอาหรับมุสลิม ไทยมุสลิม จีนมุสลิม อังกฤษมุสลิม ฯลฯ หมายถึง ผู้ไม่สันติ ผู้ที่นอบน้อมยอมตนต่อพระผู้เจ้า
อัล-กุรอาน	คัมภีร์ของศาสนาอิสลาม
อิหม่าม	หัวหน้าหรือผู้นำซึ่งผู้อื่นต้องปฏิบัติตาม ผู้มีความรู้ทางศาสนา
มัสยิด	สถานที่ใช้ก้มกราบอัลลอฮ์ เป็นสถานที่สำหรับปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิม มีคณะกรรมการประจำมัสยิด ประกอบด้วย อิหม่าม คอเต็บ และ บิลาน
กูโบร์	สถานที่สำหรับทำพิธีฝังศพ สุสาน
ดาโต๊ะยุติธรรม	เป็นตำแหน่งเทียบเท่าผู้พิพากษาหรืออัยการประจำศาลในเขต 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ มีอำนาจหน้าที่ในการพิพากษาคดีในเรื่องเกี่ยวกับครอบครัวและมรดกสำหรับคู่ความที่เป็นมุสลิม

เพื่อเข้าใจพฤติกรรมกรรมการแสดงออกของมุสลิม ซึ่งมีผลต่อกิจกรรมในการดำเนินชีวิต รากฐานของพฤติกรรมที่สำคัญคือ วัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมอิสลามก็มาจากหลักการของศาสนา ดังที่เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2531 : 20-21) ได้ให้ความหมายไว้ว่า

วัฒนธรรมอิสลาม หมายถึงสภาพอันเป็นความจริงของงาม ซึ่งเกิดจากการมอบน้อมยอมตนต่ออัลลอฮ์พระองค์เดียวอย่างสิ้นเชิง เพื่อความสันติสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า วัฒนธรรมอิสลาม หมายถึงการดำเนินชีวิต หรือรูปแบบของพฤติกรรมตลอดสิ่งสร้างสรรค์ต่างๆ ที่นำมาจากหรืออยู่ในขอบข่ายของคัมภีร์อัล-กุรอาน และสุนนะหะ ของท่านศาสดามุฮัมมัด ซึ่งสามารถสรุปวัฒนธรรมศาสนาอิสลามได้ดังนี้ คือ

1) คัมภีร์อัล-กุรอาน คัมภีร์ของศาสนาอิสลาม ซึ่งเป็นพระคัมภีร์ที่พระอัลลอฮ์ ทรงบัญญัติขึ้นประมวลคำสอนของอิสลามไว้พร้อมสรรพและนำมาบอกโดยนะบีมุฮัมมัดฯ

2) สุนนะหะ ของท่านศาสดามุฮัมมัด (คือลย) ที่มาของสุนนะหะ มี 3 ประการ คือ

(1) คำกล่าวของท่านศาสดา เพื่อต้องการสั่งสอนหรือให้แนวทางแก่สาวก

(2) คำกล่าวของท่านศาสดา หลังจากที่เห็นหรือทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับสาวก

(3) จริยวัตรที่ท่านศาสดาปฏิบัติ ซึ่งผู้ที่อยู่ใกล้ตลอดจนสาวกได้พบเห็นและบอกต่อกันมา

ชาวมุสลิมทั่วโลกที่ถือว่าเป็นพี่น้องกันนั้นได้ยึดหลักความเชื่อและค่านิยมเดียวกัน ทั้งนี้สืบเนื่องจากชาวมุสลิมศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียวกัน คือ พระอัลลอฮ์ และพระคัมภีร์อัล-กุรอาน ซึ่งเป็นธรรมนูญของชีวิต (Code of life) ของประชาชนมุสลิมที่จะต้องยึดถือและปฏิบัติ ดังนั้นเพื่อเข้าใจถึงการดำเนินชีวิตของชาวมุสลิม จึงต้องศึกษาถึงโครงสร้างของศาสนาอิสลาม วันสำคัญในทางศาสนาอิสลาม การแต่งกาย การบริโภคอาหาร การศึกษา การห้ามเรื่องดอกเบี้ย นิติบัญญัติกับการบริหารกิจการของศาสนาอิสลาม และมุสลิมกับการตั้งถิ่นฐาน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.4.1 โครงสร้างของศาสนาอิสลาม

โครงสร้างของศาสนาอิสลามประกอบไปด้วยหลักสำคัญ 2 ประการคือ

— หลักศรัทธา

— หลักปฏิบัติ

1) **หลักศรัทธา** (รูกนอ์อิหม่าน) ผู้นับถือศาสนาอิสลามจะต้องศรัทธาในหลัก 6 ประการได้แก่

1.1) ศรัทธาในพระเจ้าเป็นเจ้าพระองค์เดียว คือ พระอัลลอฮ์ (ซุบหะ) ซึ่งทรงคุณลักษณะแห่งความสมบูรณ์ทั้งมวล

1.2) ศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ (เทวดา) การมีศรัทธาต่อปวงเทพผู้ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งสอนของพระเจ้าอย่างเคร่งครัด มีจำนวนมากและทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน โดยมีญิบรออิล เป็นผู้นำโองการจากพระเจ้าเป็นเจ้ามาถ่ายทอดให้แก่ท่านศาสดา

1.3) ศรัทธาในบรรดาคัมภีร์ อันเป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนที่จะต้องศรัทธาในบรรดาคัมภีร์ต่างๆที่พระเจ้าประทานมา แต่เนื่องจากเวลาและสถานที่ได้เปลี่ยนแปลงไป บัญญัติในคัมภีร์ต่างๆที่ผ่านมามักถูกเปลี่ยนแปลงไป พระเจ้าจึงได้ทรงประทานคัมภีร์อัล-กุรอานลงมาถือว่าเป็นภาคจบหรือภาคสุดท้าย ที่มีความสมบูรณ์ที่สุด

1.4) ศรัทธาในบรรดาศาสนทูต มุสลิมต้องศรัทธาว่า พระเจ้าทรงคัดเลือกบุคคลในหมู่มนุษยชาติให้เป็นผู้สื่อสาร นำบทบัญญัติของพระองค์มาสั่งสอนแก่มนุษย์ทุกยุคทุกสมัย คือ พระศาสดามุฮัมมัดฯ

1.5) ศรัทธาในวันพิพากษา มุสลิมมีศรัทธาว่า โลกที่เราอาศัยอยู่นี้จะต้องถึงกาลอวสานขึ้นในวันหนึ่งข้างหน้า หลังจากนั้นก็จะถึงวันพิพากษาคุณโทษของบุคคลในปรภพ และทุกคนจะต้องได้รับการพิจารณาตัดสินในวันดังกล่าวอย่างที่ไม่มีการหลีกเลี่ยงได้

1.6) ศรัทธาต่อกฎกำหนดสภาวะการณ กฎกำหนดสภาวะการณ คือ ระเบียบอันรัดกุมที่พระเจ้าเป็นเจ้าของได้กำหนดไว้แก่โลก แก่มนุษยชาติ แบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ กฎที่ตายตัว ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ทุกอย่างดำเนินไปตามประสงค์ของพระเจ้า เช่น ชาติพันธุ์ รูปร่างหน้าตา และกฎที่ไม่ตายตัว คือการเลือกปฏิบัติของมนุษย์ โดยใช้สติปัญญาที่พระเจ้าประทานมา

2) หลักปฏิบัติ (รูกานอิสลาม) ผู้นับถือศาสนาอิสลามทุกคนต้องปฏิบัติ อันถือเป็นหน้าที่ที่ขาดไม่ได้ 5 ประการ คือ

2.1) การปฏิญาณตน การปฏิญาณตนเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามถือเป็นหัวใจของการเป็นมุสลิม จะต้องกล่าวด้วยสำนึกอันจริงใจและด้วยความศรัทธาอันมั่นคงต่อพระเจ้าและต่อศาสดา ทั้งพร้อมที่จะปฏิบัติตามบทบัญญัติในศาสนา

2.2) การบำเพ็ญมัสการ หรือที่เรียกกันว่า การละหมาด (นมาซ) หมายถึง การเข้าเฝ้าพระเจ้า เป็นบัญญัติที่สำคัญของศาสนาอิสลามที่มุสลิมทุกคนจะต้องปฏิบัติ เป็นการสรรเสริญพระเกียรติคุณ การวิงวอน ขอรพร และการขอกฎโทษต่ออัลลอฮ์ เป็นการแสดงความเคารพต่อพระเจ้าทั้งทางร่างกายและจิตใจ ท่านนบีมุฮัมมัดกล่าวไว้ว่า "การนมาซการเป็นเสาของศาสนา" ที่จะขัดเกลาจิตใจของผู้ทำละหมาดให้สะอาดบริสุทธิ์อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้เข้าไปสัมผัสกับความเป็นเอกภาพของพระเจ้า มุสลิมทุกคนต้องปฏิบัติตั้งแต่บรรลุนิติภาวะจนถึงวันสุดท้ายของชีวิต ก่อนบำเพ็ญมัสการ จะมีการขานเรียก เป็นคำพูดเพื่อให้เตรียมชำระล้างร่างกายและเตรียมใจ การบำเพ็ญมัสการประกอบด้วย ท่ายืน ก้มโค้ง นั่งพับ

เพียบ และกราบแบบสัดตางคประดิษฐ์ โดยหันหน้าไปสูทิศตะวันตก เป็นทิศ "กิบลัต" คือ ทิศที่ตั้งของหินดำ ซึ่งอยู่ที่นครเมกกะ ประเทศซาอุดีอาราเบีย อันเป็นที่ประดิษฐ์สถานศูนย์ กลางอิสลามทั่วโลก ทั้งนี้จะมีผู้นำในการบำเพ็ญนมัสการเรียกว่า "อิหม่าม" โดยปฏิบัติ 5 เวลา คือ

- (1) เมื่อรุ่งอรุณก่อนดวงอาทิตย์ขึ้น(เช้าตรู่)
- (2) เมื่อดวงอาทิตย์คล้อยจากเส้นตั้งฉากไปทางทิศตะวันตกเล็กน้อย(กลางวัน)
- (3) เมื่อดวงอาทิตย์อยู่ประมาณ45องศา คล้อยไปทางทิศตะวันตก(บ่าย)
- (4) เมื่อดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้า(พลบค่ำ)
- (5) เมื่อท้องฟ้าปราศจากแสงเรืองของดวงอาทิตย์(กลางคืน)

ซึ่งสถานที่ที่บำเพ็ญนมัสการจะทำที่ใดก็ได้ขอให้เป็นที่ที่สะอาด ยกเว้นในวันศุกร์ต้องไปทำพิธีที่มัสยิด สำหรับผู้ที่จำเป็นจะต้องละหมาดคือ

- (1) มุสลิม คือ ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม
- (2) มีวัยถึงเกณฑ์บังคับ คือ มีอายุครบ 15 ปี หรือวัยที่มีความรู้สึกทางเพศแล้ว เช่น เด็กผู้ชายที่มีฝันเปียกแล้ว หรือเด็กผู้หญิงที่มีเลือดประจำเดือน และมีสติสัมปชัญญะ สมบูรณ์ ไม่บ้า หรือวิกลจริต

2.3) การถือศีลอด ในรอบปีหนึ่งมุสลิมถือศีลมีกำหนดหนึ่งเดือน คือ ในเดือนที่ 9 ของปีจันทร์ดิฮิสลาม อันเป็นเดือนที่ระลึกแห่งการประทานคัมภีร์อัล-กุรอานเป็นครั้งแรก การถือศีลอดนี้ กระทำด้วยการงดเว้นการบริโภคอาหาร การดื่มน้ำและเครื่องดื่มทุกชนิด นับ จากแสงอาทิตย์เริ่มจับท้องฟ้า เรื่อยไปจนถึงเวลาพระอาทิตย์ตก เพื่อฝึกฝนร่างกายและจิตใจ ของมุสลิมให้มีความหนักแน่น อดทน ให้ทุกคนได้รู้รสชาติความหิวโหยเป็นเช่นไร เพื่อจะได้ เห็นอกเห็นใจคนจน จะได้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันต่อไป

2.4) การบริจาคชะกาต หมายถึง การจ่ายทานบังคับจากผู้มีทรัพย์สิน ครบรอบปีเมื่อ เกินจำนวนที่กำหนดไว้แก่คนที่มีสิทธิรับบริจาคตามอัตราที่กำหนด จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติ ข้อนี้ คือ เพื่อให้ทรัพย์สินที่หามาได้และมีอยู่ (ในทางสุจริต) เป็นทรัพย์สินที่บริสุทธิ์ตามหลักการ อิสลาม เพื่อขัดเกลาจิตใจของผู้บริจาคให้สะอาดบริสุทธิ์ ลดความตระหนี่ มีความเอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่

2.5) การประกอบพิธีฮัจญ์ ผู้เป็นมุสลิมจะเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย อย่างน้อย 1 ครั้งในชีวิต บทบัญญัติข้อนี้เป็นไปเพื่อให้มุสลิมทั่วทุก มุมโลกได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์ เกิดสัมพันธภาพและภราดรภาพ สมดังวณะที่ว่า "มุสลิม ทุกคนเป็นพี่น้องกัน"

นอกจากบทบัญญัติในด้านการการกระทำแล้ว อิสลามยังมีบทบัญญัติในด้านที่ต้องละเว้นซึ่งเป็นข้อห้ามที่มุสลิมต้องระวังมิให้ล่วงละเมิดข้อห้ามในอิสลามพอสรุปได้ดังนี้

- (1) ห้ามตั้งภาคี ต่อพระเจ้าทั้งทางกาย วาจา ใจ ดังนั้นมุสลิมจึงต้องปฏิบัติต่อผู้อยู่ในขอบเขต เช่น
  - ห้ามกราบไหว้บุคคลทุกคนไม่มีข้อยกเว้น มุสลิมกราบได้เฉพาะพระเจ้าพระองค์เดียว
  - ห้ามสักการะบูชาสัญลักษณ์และธรรมชาติ เช่น รูปถ่าย รูปปั้น ฯ
  - ห้ามทำนายโชคชะตา และเรื่องไสยศาสตร์ทั้งหมด
  - ห้ามเอาอารมณ์เป็นใหญ่ ไม่ให้ใช้อารมณ์เหนือความศรัทธาเหนือเหตุและผล
- (2) ห้ามชาย-หญิง ที่อยู่ในสภาวะจะแต่งงานกันได้ มีความสัมพันธ์เกินขอบเขต
- (3) ห้ามบริโภคและขายอาหารและเครื่องดื่มที่ผิดศาสนาบัญญัติ เช่น เนื้อหมู สัตว์ที่เชือดโดยไม่ได้รับอนุญาตของพระอัลลอฮ์ เครื่องดื่มที่ต้องห้าม คือสิ่งที่ทำให้มึนเมา
- (4) ห้ามเสียดังและการเล่นทุกชนิด
- (5) ห้ามประกอบอาชีพที่ไม่สุจริต และผิดหลักศาสนา เช่น ผลิตและขายเหล้า ตั้งอาบอบนวด สถานเริงรมย์ ฯลฯ
- (6) ห้ามคุมกำเนิดโดยไม่จำเป็นต่อสุขภาพ

2.4.2 วันสำคัญในทางศาสนาอิสลาม(ประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ ,2539:234-236)

อิสลามถือว่า ทุกวันที่เรามีชีวิตอยู่นี้เป็นวันสำคัญ เพราะมุสลิมทุกคนมีหน้าที่บำเพ็ญวินัยปฏิบัติ นับแต่ประจำวันจนกระทั่งครั้งหนึ่งในชีวิตวินัยดังกล่าวพอจะแยกออกตามข้อกำหนดเวลาได้ดังต่อไปนี้คือ

- (1) ประจำวันทุกวัน ต้องบำเพ็ญนมัสการ(ละหมาด)ต่อพระอัลลอฮ์ ตามวาระที่กำหนดวันละ 5 ครั้ง
- (2) ประจำสัปดาห์ ต้องบำเพ็ญนมัสการ(ละหมาด)เฉพาะวันศุกร์ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมุสลิมที่เป็นผู้ชายทุกคน ให้ไปร่วมชุมนุม ณ สถานที่ส่วนกลางของหมู่บ้านของตน และให้อิหม่ามหรือคอเต็บ ผู้ใดผู้หนึ่งขึ้นพูดอบรมแก่ผู้มาร่วมละหมาด ให้กระทำความดีและละเว้นจากการกระทำชั่ว
- (3) ประจำปี ในเดือนที่ 9 ของปีจันทรคติ เรียกว่าเดือนรอมฎอน มีข้อปฏิบัติให้ถือบวช คือการงดเว้นจากการบริโภคอาหารเครื่องดื่มทุกชนิด ตลอดจนระงับความรู้สึก อารมณ์ใคร่ในโลภียสุข ต่างๆ ให้สำรวมเป็นพิเศษ นับแต่เวลาที่รัศมีแห่งดวงอาทิตย์ปรากฏบนขอบฟ้าทิศตะวันออก จนกระทั่งดวงอาทิตย์ลับขอบฟ้า ช่วงเวลาดังกล่าวประมาณวันละ 13 ชั่วโมง ในวันที่

1 ของเดือนถัดไปจากเดือนรอมฎอน(เป็นเดือนที่10ของปีจันทรคติ)ชาวมุสลิมถือเป็นวันตรุษ เรียกว่า"วันอีดิลฟิฏริ"(วันตรุษออกบวช) ก่อนที่จะไปร่วมบำเพ็ญนมาสการ ณ มัสยิด ก็จะมีการบริจาคทานแก่คนยากจน วันสำคัญอีกวันหนึ่งคือวันที่ 10 แห่งเดือนที่ 12 ของปีจันทรคติ เป็นวันตรุษอีกวันหนึ่ง เรียกว่า "ตรุษอีดิลอัฎฮา"(วันตรุษออกฮัจญ์) เพราะเป็นวันที่เสร็จพิธีการทำฮัจญ์ ณ เมืองเมกกะ

- (4) ในชีวิต มุสลิมผู้ใดอยู่ในฐานะมีสุขภาพและปัจจัยตามเกณฑ์จะต้องไปบำเพ็ญฮัจญ์ ยังศูนย์มุสลิมทั่วโลก ณ นครมักกะห์(เมกกะ) อย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิต

นอกจากวันสำคัญดังกล่าวแล้ว ยังมีวันสำคัญที่ไม่ขัดกับคำสอนของศาสนาเพิ่มขึ้นอีกคือ

- วันขึ้นปีใหม่(ปีจันทรคติของอิสลาม)
- วันฉลองครบรอบวันประสูติของพระศาสดามุฮัมมัดฯ คือวันที่ 12 เดือนที่ 3 ของปีจันทรคติอิสลาม เรียกว่า "วันเมาลิดดินนบี" คือวันประสูติของพระศาสดานั้นเอง

สำหรับประเทศไทยนั้นชาวไทยมุสลิมทุกยุคทุกสมัยมีความสำนึกอย่างลึกซึ้งที่ว่า ศาสนาอิสลามเป็นวิถีชีวิตที่สามารถนำมาซึ่งความสงบสุขมาสู่ชาวมุสลิมทุกคนที่ยึดมั่นและปฏิบัติตามแนวทางอิสลามอย่างเคร่งครัด และยังเข้าใจอีกว่า ศาสนาอิสลามนอกจากจะมีแนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระผู้เป็นเจ้า(องค์อัลลอฮ์) แล้วยังมีแนวความคิดที่ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และภาระหน้าที่ของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อม แนวความคิดเกี่ยวกับประเด็นต่างๆเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวไทยมุสลิม นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมอื่นๆ ของชาวไทยมุสลิมซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้คือ

2.4.3 การแต่งกาย

ชาวไทยมุสลิมถือกันว่า การเปิดเผยส่วนของร่างกายที่ไม่สมควรเปิดเผยนั้น เป็นการผิดมารยาทอย่างร้ายแรง ความเชื่อเช่นนี้ก็ได้อาศัยหลักการจากศาสนาที่ถือว่าการแต่งกายไม่ปกปิดให้เรียบร้อยสุภาพเป็นบาป เช่น ถ้าเป็นผู้ชาย ต้องปกปิดตั้งแต่กลางตัว จนถึงกลางน่อง ถ้าเป็นผู้หญิง อยุ่ระยะที่ต้องปกปิดนับตั้งแต่คอลงไปถึงข้อมือและข้อเท้า ดังนั้นเราจะเห็นว่ามุสลิมชายไม่นิยมสวมกางเกงขาสั้นเลยหัวเข่า และสตรีมุสลิมนิยมนุ่งผ้าปาเต๊ะ ใส่เสื้อแขนยาวและมีผ้าคลุมศีรษะ ไม่นิยมนุ่งกระโปรงและใส่เสื้อแขนสั้นหรือเสื้อไม่มีแขน

2.4.4 การบริโภคอาหาร

ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามมีข้อห้ามในการบริโภคเนื้อหมู หรือสัตว์ที่เชือดโดยไม่ได้ระบุนามของพระเจ้าอัลลอฮ์ และสัตว์ที่ตายเอง ดังนั้นในการบริโภคอาหารโดยแน่ใจว่าไม่ขัดกับหลักปฏิบัติทางศาสนา ชาวไทยมุสลิมนิยมรับประทานอาหารจากผู้ขายที่เป็นมุสลิมด้วยกันเอง หรือหากเป็นอาหารสำเร็จรูปจะต้องมีเครื่องหมายฮาลาล กำกับไว้ ซึ่งออกโดยสำนักงานคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย

2.4.5 พิธีเข้าสู่นัด(มาชะยาฮี)

คือการขลิบอวัยวะเพศชายซึ่งทำกันในวัยเด็กหรือตั้งแต่หลังคลอด เป็นพิธีกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของคนไทยมุสลิม ถือกันว่าคนมุสลิมที่แท้จริงควรเข้าสู่นัด ถ้าไม่เข้าถือว่าเป็นคนมุสลิมไม่สมบูรณ์

2.4.6 การศึกษา

การศึกษาที่ถูกต้องตามหลักการอิสลาม คือทุกคนทั้งหญิงและชาย ต้องศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในหลักการอิสลามอย่างแท้จริง โดยเฉพาะการศึกษาคัมภีร์อัล-กุรอานเป็นภาษาอาหรับ โดยทั่วไปของประชาชนจังหวัดชายแดนภาคใต้นิยมให้บุตรหลานเรียนในโรงเรียนปอเนาะ คือ โรงเรียนที่สอนเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม ซึ่งมี 2 ประเภทคือ โรงเรียนปอเนาะที่สอนศาสนาอย่างเดียวจะสอนหลักการประพฤติปฏิบัติ การอ่านคัมภีร์ภาษาอาหรับ โดยมีใช้ภาษามลายู(ยาฮี)ในการสอน และโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามและสามัญ จะสอนวิชาคณิตศาสตร์ วิชาภาษาไทยและวิชาอื่นๆด้วย ซึ่งในอดีตประชาชนส่วนใหญ่จะไม่ค่อยเข้าใจภาษาไทยเพราะใช้ภาษามลายูในการพูดในชีวิตประจำวัน แต่ปัจจุบันได้มีการส่งเสริมให้มีการเข้าใจภาษาไทยมากขึ้นจากการตั้ง วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตปัตตานี

2.4.7 การห้ามเรื่องดอกเบี้ย

คำสอนของศาสนาอิสลามที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจการเงิน คือ ข้อห้ามการคิดดอกเบี้ยระหว่างกัน โดยถือว่าผู้ที่ยืมทรัพย์สินจากผู้อื่นนั้นเป็นผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งเป็นหน้าที่ของมุสลิมที่จะต้องช่วยเหลือกัน มิใช่สร้างภาระหนักเพิ่มให้โดยการคิดดอกเบี้ย แต่ระบบการเงินของโลกตะวันตกใช้ระบบดอกเบี้ยเป็นปัจจัยในการประกอบธุรกิจการค้า ทำให้การดำเนินชีวิตของชาวมุสลิมที่ต้องเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจของโลกตะวันตกต้องประสบปัญหา ดังนั้นในประเทศที่มีชาวมุสลิมอาศัยอยู่

จำนวนมากจึงจัดตั้งธนาคารแบบอิสลามขึ้นมา ซึ่งประเทศที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินกิจการธนาคารอิสลามคือประเทศมาเลเซีย

2.4.8 นิติบัญญัติกับการบริหารกิจการของศาสนาอิสลามในประเทศไทย

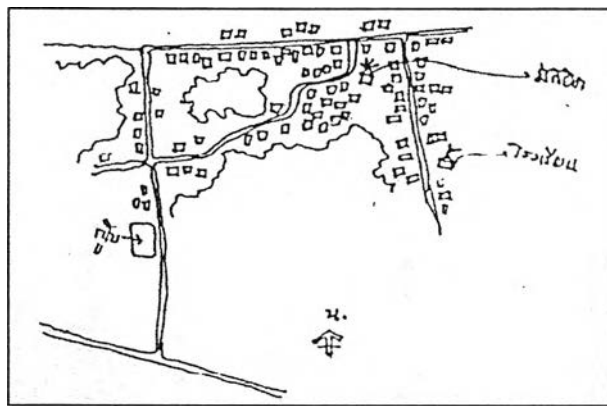
ชาวไทยมุสลิมก็เหมือนกับชาวไทยโดยทั่วไปที่อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มีสิทธิและหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมายในชีวิตประจำวัน นอกจากกฎหมายรัฐธรรมนูญดังกล่าวมาแล้ว รัฐได้ออกกฎหมายพิเศษโดยเฉพาะสำหรับชาวไทยมุสลิมอีกหลายฉบับ เพื่อให้สอดคล้องต่อหลักการอิสลามและอำนวยความสะดวกต่อชาวไทยมุสลิม ซึ่งได้แก่

- (1) พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม พุทธศักราช 2488
- (2) พระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลา และสตูล พุทธศักราช 2489
- (3) พระราชบัญญัติมัสยิด พุทธศักราช 2490
- (4) กฎกระทรวง (พ.ศ. 2491) ออกตามความในพระราชบัญญัติมัสยิด พุทธศักราช 2490
- (5) พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการศาสนูปถัมภ์ฝ่ายอิสลาม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2491
- (6) ระเบียบจดทะเบียนมัสยิด พุทธศักราช 2491
- (7) ระเบียบการแต่งตั้งถอดถอนกรรมการอิสลามประจำมัสยิด (สุเหร่า) และวิธีดำเนินการอันเกี่ยวแก่ศาสนกิจของมัสยิด (สุเหร่า) พุทธศักราช 2492

การใช้กฎหมายอิสลามโดยเฉพาะ พระราชบัญญัติว่าด้วยการใช้กฎหมายอิสลามในเขตจังหวัดปัตตานี นราธิวาส ยะลาและสตูล ซึ่งเป็นกฎหมายว่าด้วยครอบครัวและมรดกในกรณีที่คุณสมบัติด้วยกันอยู่ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีบัญญัติว่า การพิจารณาคดีในศาลชั้นต้นตามความในมาตรา 3 ให้ดาโต๊ะยุติธรรมมีอำนาจหน้าที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดข้อกฎหมายอิสลาม และลงลายมือชื่อคำพิพากษาที่พิพากษาตามคำชี้แจงนั้นด้วย คำวินิจฉัยชี้ขาดของดาโต๊ะยุติธรรมในข้อกฎหมายอิสลามให้เป็นอันขาดในคดีนั้น ฉะนั้นเมื่อศาลนั่งพิจารณาคดีที่ต้องใช้กฎหมายอิสลามทุกครั้งดาโต๊ะยุติธรรมจะต้องนั่งร่วมกับผู้พิพากษาด้วยทุกครั้งไป(จรัญ มะลูลีม, 2539:79)

2.4.9 มุสลิมกับการตั้งถิ่นฐาน

อิสลามซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มุสลิมส่วนใหญ่พยายามรักษาไว้อย่างเคร่งครัด ซึ่งส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมทั่วโลกโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ไม่ได้อยู่ในประเทศมุสลิม กล่าวคือ มุสลิมจะตั้งถิ่นฐานในลักษณะการกระจุกตัวเป็นกลุ่มก้อน เกิดเป็นชุมชน เป็นหมู่บ้าน โดยในแต่ละชุมชนจะมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง มีอิหม่ามเป็นผู้นำชุมชน หมู่บ้านไทยมุสลิมหลายแห่งมีอัตราการกระจุกตัวมากกว่าหมู่บ้านไทยพุทธโดยทั่วไป เพื่อความสะดวกในการประกอบศาสนกิจจึงพยายามเลือกที่อยู่อาศัยที่ใกล้กับศาสนสถาน ซึ่งเป็นลักษณะที่จะเห็นได้ในหมู่บ้านมุสลิมทั่วไป

ภาพที่ 2.5 ตัวอย่างการเกาะตัวของบ้านไทยมุสลิม

ที่มา : เขต รัตนะจรณะ (2537:71)

นอกจากนี้บทบาทหน้าที่ของมัสยิดยังมีอีกมาก ดังที่ปรากฏในการศึกษาวิจัยเป็นวิทยานิพนธ์ของเสาวนีย์ จิตต์หมวด(2527) เรื่องหน้าที่ของมัสยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง พบว่าการทำหน้าที่ด้านต่างๆของมัสยิดยังคงรูปแบบเหมือนสมัยของท่านศาสดามุฮัมมัด เช่น ด้านศาสนา ใช้มัสยิดประกอบพิธีทางศาสนา ด้านการศึกษา มีโรงเรียนสอนศาสนาและสามัญในความรับผิดชอบ มีการสอนอ่านคัมภีร์อัล-กุรอาน การจัดอบรมและบรรยายธรรม ด้านสังคม มีการให้ยืมของใช้ด้วยขาม มีที่พักสำหรับผู้เดินทาง การบริการให้คำปรึกษาปัญหาต่างๆ และมีอุปกรณ์รักษาพยาบาลเบื้องต้น ด้านเศรษฐกิจ มัสยิดมีคลังเก็บทรัพย์สินที่ได้รับบริจาคเพื่อนำไปใช้เป็นสาธารณกุศล ส่วนด้านการเมือง เคยเป็นที่ประชุมหาเสียงของพรรคการเมือง ดังนั้นสุเหร่าหรือมัสยิดเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมุสลิม หรือวัฒนธรรมอิสลามอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.5.1 งานวิจัยที่ใช้แนวคิดทางพฤติกรรมและการใช้พื้นที่

วัลลภ เทอดเกียรติกุล (2525) จากการศึกษาพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมกายภาพภายนอกอาคารของชุมชนบ้านพักอาศัยหนาแน่นในเมือง ตัวอย่างการศึกษาชุมชนมักกะสัน พบว่า ผู้อยู่อาศัยมาใช้พื้นที่ว่างประจำ 2 บริเวณ คือ บริเวณตลาดเช้าและบริเวณตลาดเย็น กิจกรรมหลักคือกิจกรรมการค้าขาย และการสัญจรไปมา นอกจากนั้นยังมีกิจกรรมนันทนาการและการติดต่อทางสังคมต่างๆ บริเวณทั้งสองจึงถือเป็นศูนย์กลางชุมชน แม้ว่าสภาพกายภาพไม่เอื้ออำนวยโดยตรงก็ตาม แต่ผู้อยู่อาศัยก็พยายามปรับพฤติกรรม โดยใช้พื้นที่ริมถนนและบริเวณที่มีไฟฟ้าส่องสว่างเพียงพอต่อการประกอบกิจกรรมได้ ดังนั้นเพื่อให้มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของผู้อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น ควรพิจารณาปรับปรุงพื้นที่ทั้งสองบริเวณ ให้มีความสะดวกสบาย ความสะอาดและปลอดภัยในการใช้พื้นที่มากยิ่งขึ้น

กฤติยา ไชยชนะสันติ (2544) ได้ทำการศึกษา บทบาทของพื้นที่โล่งว่างในชุมชนแออัด : กรณีศึกษาชุมชนพัฒนาการ 1 และชุมชนคลองด่าน เขตยานนาวา กรุงเทพมหานคร พบว่าการใช้ประโยชน์พื้นที่โล่งว่างในทั้งสองชุมชนแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ 1) การใช้ประโยชน์พื้นที่โล่งว่างเพื่อการดำเนินชีวิตในชุมชน ได้แก่ การจอดหรือวางวัตถุเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต อุปกรณ์เกี่ยวกับครัวเรือนต่างๆ อุปกรณ์ประกอบอาชีพและยานพาหนะ ซึ่งบทบาทของพื้นที่โล่งว่างในด้านนี้อาจจัดเป็นลักษณะเฉพาะของการใช้พื้นที่ภายในชุมชนแออัดลักษณะหนึ่ง 2) การใช้ประโยชน์พื้นที่โล่งว่างเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและการปะทะสัมพันธ์ในชุมชน เป็นกิจกรรมการเล่นของเด็ก การเล่นกีฬา หรือการพูดคุยสนทนา และจากการศึกษาพบว่าการใช้พื้นที่ทั้ง 2 ลักษณะดังกล่าวจะใช้พื้นที่กิ่งสาธารณะ และเส้นทางสัญจรเป็นหลักในการใช้ทำกิจกรรม จึงได้มีข้อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนาปรับปรุงชุมชน โดยจะต้องอาศัยความร่วมมือและการพัฒนาจัดการจากส่วนต่างๆตั้งแต่การจัดการภายในชุมชน เริ่มจากคณะกรรมการชุมชนและผู้อยู่อาศัยในชุมชน จนกระทั่งถึงความร่วมมือจากหน่วยงานรัฐในระดับต่างๆที่เกี่ยวข้อง ในการพัฒนาพื้นที่โล่งว่างเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของชาวชุมชนให้ดียิ่งขึ้น

คณิชา รอดเรืองศรี (2544) ในการศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างการทำกิจกรรมทางสังคมและการใช้พื้นที่ในชุมชนของชาวไต่บ้านเมืองปอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งจะพบว่า รูปแบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ในชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของชุมชน ความสำคัญของการใช้พื้นที่ซึ่งจำแนกตามประเภทของกิจกรรมทางสังคมได้ 2 ประเภทกิจกรรม คือ 1) การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ คนในชุมชนมักจะทำกิจกรรมส่วนรวมต่างๆ โดยนัดหมายกันที่วัดเมืองปอนเป็นหลัก และการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาที่สำคัญรองลงมา คือ ศาลเจ้าเมือง ศาลเจ้าบ้าน และเส้าใจบ้าน เป็นกิจกรรมตามความเชื่อของชนเผ่า 2) การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมทั่วไป พื้นที่อันดับแรกที่มีความสำคัญได้

แก่ การใช้พื้นที่ตลาดและร้านค้าในหมู่บ้าน อันเป็นแหล่งพบปะของผู้คนและการซื้อขายสินค้า การใช้พื้นที่ลำดับรองลงมาคือ สถานที่ราชการ (โรงเรียน สถานีนามัย ที่ทำการ อบต. ฯ) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ให้บริการขั้นพื้นฐานแก่คนในชุมชน ส่วนการใช้พื้นที่ลำดับที่สาม คือ บ้านของผู้นำชุมชน เป็นการพบปะประชุมหารือในการทำกิจกรรมตามที่มีนโยบายของราชการที่ให้ท้องถิ่นเป็นผู้ปฏิบัติ สุดท้ายเป็นการใช้พื้นที่อื่นๆ เช่น ตู้โทรศัพท์ บิมน้ำมัน ที่มีเพียงเครื่องเดียวและแห่งเดียวในหมู่บ้าน และข้อเสนอสำหรับงานวิจัยครั้งนี้คือการจัดระเบียบพื้นที่ให้มีความเหมาะสมกับคติความเชื่อ และสภาพของชุมชนในปัจจุบัน โดยเฉพาะหากมีกิจกรรมใหม่ๆจากหน่วยงานรัฐ ควรพิจารณาส่งเสริมกิจกรรมนั้นให้เข้ากับบุคลิกลักษณะของคนในชุมชน

2.5.2 งานวิจัยที่ใช้แนวคิดทางศาสนาอิสลาม

ในการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนบ้านครัวเหนือ(บ้านแขกครัว) โดยเสาวภา พรทิพย์และดวงพร (2532) สามารถสรุปได้ดังนี้ ชุมชนบ้านครัวเหนือเป็นชุมชนชาวไทยมุสลิมเชื้อสายแขกจามที่บรรพบุรุษได้ถูกกวาดต้อนจากกัมพูชา เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมคลองมหานาคต่อกับคลองแสนแสบด้านตะวันออกของกรุงเทพฯ ตลอดระยะเวลาเกือบ 200 ปีที่ผ่านมา ชุมชนบ้านครัวเหนือได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างมาก ทั้งด้านสภาพแวดล้อม กลุ่มเชื้อชาติ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรของชุมชนในพื้นที่ดินอันจำกัดไม่สามารถขยายออกไปได้อีกเป็นสาเหตุสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและอาคารบ้านเรือน ในลักษณะของการปลูกสร้าง และการต่อเติมอาคารอย่างขาดแผนผังที่ดี ไม่มีระบบระบายน้ำเสียและระบบกำจัดขยะมูลฝอย ก่อให้เกิดปัญหาสภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรม แออัด ไม่ถูกสุขลักษณะ และไร้ระเบียบ แม้ว่าสภาพสังคมภายนอกชุมชนได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แต่สำหรับภายในชุมชนบ้านครัวเหนือแล้วนับว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นอยู่ในระดับที่ไม่รวดเร็วมากนัก อาจเป็นเพราะลักษณะวัฒนธรรมมุสลิมที่ใช้หลักศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างค่อนข้างเคร่งครัด จะเห็นได้ชัดคือความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติและกลุ่มวัฒนธรรมอิสลามในชุมชนบ้านครัวเหนือ แต่ในขณะที่เดียวกันชาวชุมชนบ้านครัวเหนือเองก็พร้อมจะปรับตัวให้อยู่ร่วมกับสังคมภายนอกได้

สมาน ธีระวัฒน์ (2531) ศึกษาเรื่องการตั้งถิ่นฐานของชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานคร พบว่าชาวไทยมุสลิมในกรุงเทพมหานครมีการตั้งถิ่นฐานเฉพาะกลุ่มของตน โดยการสร้างมัสยิดเป็นศาสนสถานเพื่อใช้ประกอบศาสนกิจซึ่งมองเห็นได้ชัดกลางชุมชน มัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นศูนย์รวมของมวลมุสลิมทั้งทางจิตใจและสังคม

การศึกษาเรื่อง เรือนไทยมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยสถาบันศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี (2537) พบว่า เรือนไทยมุสลิมส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ ใต้ถุนสูง การใช้พื้นที่ในระดับครัวเรือนนอกจากจะเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว เรือนไทยก็มีหน้าที่ทางศาสนาเช่นเดียว

กับมัสยิด คือพื้นที่บนเรือนใช้เป็นทีละหมวดด้วย ในกรณีที่ไม่ได้ไปละหมาด ณ มัสยิด ส่วนการใช้พื้นที่ใต้
 ฐานเรือนแตกต่างกันไปตามลักษณะการประกอบอาชีพของเจ้าของเรือน เช่น ใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ แพะ แกะ
 เป็ด ไก่ ใช้เก็บของ เก็บฟืน หรือบางเรือนใช้เป็นที่นั่งเล่นพักผ่อนหย่อนใจของสมาชิกในครัวเรือน

2.6 กรอบความคิดงานวิจัย

มนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน ได้รับผลกระทบ
 ไม่ฝ่ายใดก็ฝ่ายหนึ่ง พฤติกรรมมนุษย์จะแปรเปลี่ยนไปตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อม เช่นเดียวกันเมื่อ
 สภาพแวดล้อมของชุมชนไทยมุสลิมเมืองปัตตานี ที่กลายสภาพมาเป็นชุมชนแออัดไทยมุสลิม ทำให้พื้นที่
 บริเวณที่พักอาศัยที่มีความหนาแน่นของอาคารเพิ่มขึ้น และองค์ประกอบต่างๆที่เปลี่ยนแปลงไป จะส่งผล
 ให้พฤติกรรมในการใช้พื้นที่แปรเปลี่ยนไปด้วย เช่น การใช้พื้นที่ภายนอกอาคารบางบริเวณในชุมชนเพื่อ
 ประกอบกิจกรรมเพื่อยังชีพ การทำข้าวเกรียบ ทำปลาหวาน เป็นต้น และเนื่องจากพฤติกรรมของคน
 (ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมกายภาพในเชิงพฤติกรรม) ที่เกิดขึ้นตามความต้องการ
 หรือความจำเป็นของแต่ละบุคคล โดยต่างอายุ เพศ วัย พื้นฐานการศึกษา อาชีพ ก็ส่งผลให้เกิดการทำ
 กิจกรรมและการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันไปด้วย

สำหรับการศึกษา เรื่องการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมของชาวชุมชนแออัดไทยมุสลิม เมืองปัตตานี จะ
 พิจารณาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ที่ส่งผลให้เกิดรูปแบบการทำกิจกรรมต่างๆ ที่ส่งผลออกมาใน
 รูปของการใช้พื้นที่ในชุมชน โดยจะพิจารณาตัวแปรสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง คือ ปัจจัยด้านกายภาพ
 พิจารณาจากตัวแปรลักษณะที่อยู่อาศัย ขนาดที่อยู่อาศัย สภาพการครอบครองที่อยู่อาศัยและที่ดิน น้ำ
 ประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ระบบระบายน้ำและการจัดเก็บขยะ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ พิจารณาจากตัวแปร
 อาชีพ รายได้ การศึกษา ปัจจัยด้านสังคม พิจารณาจากตัวแปรอายุ สถานภาพ สถานศึกษา สถาน
 พยาบาล ซึ่งปัจจัยเหล่านี้จะสะท้อนออกมาในรูปแบบของการทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่ในชุมชนของชาว
 ชุมชนแออัดไทยมุสลิม ทั้งนี้เนื่องจากรูปแบบของกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นนั้น เกิดขึ้นมาจากพฤติกรรมของ
 คนที่สนองความต้องการของแต่ละบุคคล ก็ย่อมมีความแตกต่างในการใช้พื้นที่ ดังนั้นประเด็นในการศึกษา
 รูปแบบของการทำกิจกรรม ได้แก่ ความถี่ในการทำกิจกรรม ช่วงเวลาที่เกิดกิจกรรม วิธีการเดินทางไปทำ
 กิจกรรม ระยะเวลาที่เดินทางไปถึงและสถานที่ที่ทำกิจกรรม ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวจะแสดงให้เห็นถึงการ
 ใช้พื้นที่ทำกิจกรรมในระดับชุมชน แล้วทำการศึกษาต่อไปยังความสัมพันธ์การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมของชุม
 ชนที่มีต่อพื้นที่ระดับเมือง อันจะนำไปสู่การเสนอแนวทางการใช้พื้นที่ทำกิจกรรมที่เหมาะสมและสอดคล้อง
 กับวิถีชีวิตของชาวชุมชนแออัดไทยมุสลิมต่อไป